

Когут Александра, канд., психол. наук,
Донецкий юридический институт МВД Украины, Кривой Рог

ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ЛИЧНОСТИ В КРИЗИСНОМ ОБЩЕСТВЕ

Статья посвящена исследованию моделей адаптации личности в кризисном обществе в аспекте развития психологической культуры личности.

Ключевые слова: мировоззрение, внутренний конфликт, социальный невроз, мотивы, духовные ценности, смыслы, переживания, идеи, гармоничное развитие, навыки социального поведения, личностный рост, рефлексивное мышление, нерефлексивное созерцание.

Kohut Alexandra, Phd,
Donetsk Law Institute, Kryvyi Rih

PSYCHOLOGICAL CULTURE OF THE PERSON IN CRISIS SOCIETY

The article is devoted to the study of models of personality adaptation in a crisis society in the aspect of development of psychological culture of personality.

Keywords: world, inner conflict, social anxiety, motives, spiritual values, meanings, experiences, ideas, harmonious development, social behaviours, personal growth, reflective thinking, areflexive contemplation.

УДК: 159.922.8

Тетяна Коломієць, канд. психол. наук, асист.
Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомир

ТИПОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМПАТІЙНОЇ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

У статті розглядається емпатійна міжособистісна взаємодія як одна з перспективних форм співіснування особистості у діаді "Я – Інший". Презентуються результати емпіричного дослідження інтегральної емпатії та емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці. Аналізуються вікові, ґендерні та динамічні особливості досліджуваного феномену.

Ключові слова: ґендерні особливості, емпатія, емпатійність, емпатійна міжособистісна взаємодія, ранній юнацький вік, зрілий юнацький вік.

Постановка проблеми. З актуалізацією антропоцентричного підходу в сучасній науці все більшої популярності набувають дослідження феноменів емпатії, толерантності, чуйності, проникливості, емоційного інтелекту тощо. Прагнення науковців розвивати гуманістичну спрямованість суспільства в цілому та особистості зокрема, акцентування уваги на цінності особистості Іншого, необхідності розуміння та прийняття унікальності та неповторності його внутрішнього світу у крайніх випадках може призводити до знецінення власної індивідуальності, нівелювання своїх потреб, інтересів, прагнень. У цьому контексті надзвичайно важливим постає розвиток найбільш оптимальних форм співіснування у діаді "Я – Інший". Досить потужним потенціалом такого співіснування, на наш погляд, володіє емпатійна міжособистісна взаємодія.

Таким чином, **метою** праці є теоретичне обґрунтування та емпіричне дослідження типологічних особливостей емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці.

Результати теоретичного дослідження. Аналіз та узагальнення основних теоретичних підходів до феномену емпатії (Т. П. Гаврилова, Л. П. Журавльова, Х. Кохут, К. Роджерс, І. М. Юсупов) та її проявів у процесі міжособистісної взаємодії (Л. Н. Джрнзян, Н. Ф. Каліна, С. О. Колот, О. А. Орищенко, О. П. Саннікова, Т. А. Рябовол), показав, що емпатія, пронизуючи кожен елемент останньої, здатна впливати на специфіку кожного конкретного міжособистісного контакту. Дана специфіка визначається рівнем емпатійності – психологічною якістю особистості, що визначає міру її проникнення в суб'єктивну реальність Іншого та осягнення її. Особливості даного впливу обумовлюються рівнем розвитку емпатійності суб'єктів міжособистісної взаємодії. Залежно ж від того була актуалізованою емпатія під час міжособистісного контакту чи ні будь-яка міжособистісна взаємодія може бути **емпатійною** або **неемпатійною**.

Під емпатійною взаємодією розуміється випадковий або умисний, приватний або публічний, довготривалий або короточасний, вербальний або невербальний, прямий або опосередкований особистісний контакт двох людей, під час якого актуалізується емпатія хоча б одного з суб'єктів взаємодії. Актуалізовані форми емпатії [1] обумовлюють реалізацію одного з семи видів емпатійної міжособистісної взаємодії: перервана, еґоцентрична, суб'єктноцентрична, намірова, сприяюча, альтруїстична та дисонансна [3]. У процесі активізації найбільш розвинених форм емпатії відбувається взаємопроникнення внутрішніх світів суб'єктів емпатійного процесу без порушення їх цілісності та самобутності, що й обумовлює вибір найбільш продуктивних форм взаємодії.

Методика та організація дослідження. Для дослідження рівня розвитку інтегральної емпатії та видів емпатійної міжособистісної взаємодії застосовувалася проєктивна методика Л. П. Журавльової "Тест на емпатію для підлітків та юнаків" [2]. Дослідженням було охоплено 226 осіб юнацького віку. З метою підвищення рівня репрезентативності вибірки досліджувались представники різних навчальних закладів Житомирської області, що навчаються за різними напрямками підготовки.

Статистична обробка даних здійснювалася за допомогою програми Statistica 6.0.

Результати та їх обговорення. Для аналізу результатів дослідження інтегральної емпатії у юнацькому віці усі респонденти були об'єднані у три групи:

- низькоемпатійних, до яких ми віднесли тих, хто за результатами діагностики має низький і дуже низький рівень розвитку інтегральної емпатії. Для останніх притаманними є прояви відкритої агресії, злорадства, злості, роздратування, байдужості до оточуючих, що репрезентуються у формі дисонансних та індиферентних емпатійних відносин. Низький рівень розвитку емпатії характеризує досліджуваного як схильного до встановлення пасивних, нестійко-негативних еґоцентричних емпатійних відносин, які виникають у результаті співпереживання;

© Коломієць Тетяна, 2017

▪ середньоемпатійних, яких характеризують пасивні, нестійко-позитивні емпатійні відносини, що розвиваються на основі співчуття;

▪ високоемпатійних, яка включає осіб з високим та дуже високим рівнем розвитку емпатії. Високий рівень передбачає дієві, нестійко-позитивні емпатійні відносини, які характеризуються внутрішнім сприянням або реальній допомозі без шкоди для себе. Дуже високий

рівень проявляється у альтруїстичній поведінці, яка обумовлює суб'єктні дієві, стійко-позитивні емпатійні відносини.

Результати дослідження свідчать, що переважна більшість сучасного юнацтва є емпатійною, тобто проявляє середній (65,5 %) та високий (16,8 %) рівень розвитку емпатії (див. табл. 1). Низькоемпатійна ж молодь складає майже п'яту частину від усіх опитаних.

Таблиця 1

Гендерно-динамічні показники розвитку емпатійності у юнацькому віці

Вибірка	Вік		15–21			15–17			18–21		
	Стать		Р	Х	Д	Р	Х	Д	Р	Х	Д
Рівень розвитку емпатії	Низький	%	17,7	25,8	12,03	20,0	29,4	11,9	15,5	21,4	12,2
		$\bar{x}$	17,0	14,9	20,4	16,2	15,2	18,4	17,8	14,4	21,1
	Середній	%	65,5	54,8	72,93	60,9	52,9	67,8	69,8	57,2	77,0
		$\bar{x}$	38,3	38,7	38,9	38,4	37,6	39,0	38,3	40,0	57,2
	Високий	%	16,8	19,4	15,04	19,1	17,7	20,3	14,7	21,4	10,8
		$\bar{x}$	55,3	55,6	55,0	56,0	56,8	55,4	54,4	54,4	54,4

Примітки: Х – хлопці, Д – дівчата, Р – разом; $\bar{x}$ – середній показник.

Слід зауважити, що у ранньому юнацькому віці відсоток низькоемпатійної молоді є дещо вищим, ніж на більш пізньому її етапі. Так, у кожного п'ятого представника ранньої юності діагностовано низький рівень розвитку інтегративної емпатії. У вибірці ж зрілого юнацького віку таких досліджуваних є трохи більше шостої частини, що може свідчити як про дозрівання морально-духовної сфери, так і про набуття досвіду вчування в Іншого.

Важливо, що у період зрілої юності спостерігається і зниження кількості високоемпатійної молоді. До того ж даний процес фактично дублює ситуацію з низькоемпатійними досліджуваними. Внаслідок цього майже на десять відсотків зростає кількість досліджуваних з середнім рівнем розвитку емпатії.

Водночас ранній юнацький вік характеризується наявністю більш вираженої гендерної диференціації показників емпатійності. Так у групу низькоемпатійного юнацтва увійшов майже кожен третій представник чоловічої вибірки і лише кожна восьма представниця жіночої. У групи ж із середнім та високим рівнем розвитку емпатії

дівчата потрапляли частіше за хлопців. Відтак можемо констатувати, що у ранньому юнацькому віці дівчата є більш емпатійними від хлопців.

У зрілому юнацькому віці відсоток високо- та середньоемпатійних юнаків також поступається відповідним показникам їх ровесниць, що свідчить про більш високий рівень розвитку емпатії у дівчат, порівняно з хлопцями і на даному етапі юності. При цьому мають місце якісні зміни їх емпатійності. Так, групу низькоемпатійних досліджуваних складає п'ята частина представників чоловічої вибірки і десята частина жіночої. Приблизно така ж ситуація і з групою високоемпатійних респондентів.

На наступному етапі досліджувалися вікові, гендерні та динамічні особливості емпатійної міжособистісної взаємодії. Так, у ході дослідження було встановлено, що загалом, у юнацькому віці кожна друга емпатійна міжособистісна взаємодія завершується реальним сприянням (див. рис. 1). Серед них кожна третя є сприяючою емпатійною взаємодією, а кожна п'ята – альтруїстичною.

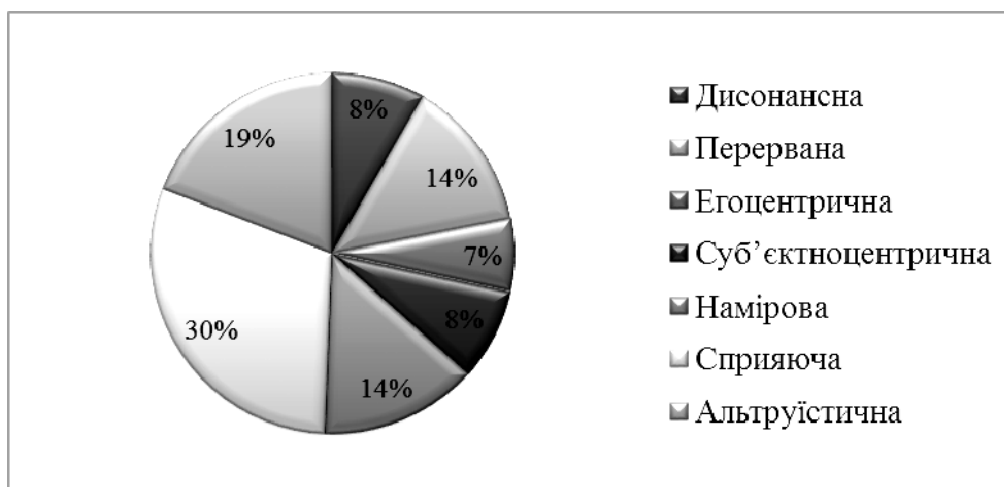

Рис. 1. Онтогенетичні особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці

Сьома частина усіх взаємодій є потенційно сприяючими – наміровими. Разом з тим, стільки ж залишаються перерваними. Однаково часто реалізуються дисона-

сна, егоцентрична та суб'єктноцентрична види взаємодії. Очевидно, що для юнацтва є характерною орієнтація на дію, а не на переживання.

Якщо порівнювати результати юнаків та дівчат (див. рис. 2.), то можна констатувати, що описана вище тенденція в цілому зберігається. Як хлопці, так і дівчата частіш за все реалізують сприяючу та альтруїстичну емпатійну взаємодію. Водночас, юнаки дещо частіше за дівчат йдуть на самопожертву у взаємодії та рідше зу-

пиняються на намірах ($\varphi=1,29$; $p\leq 0,1$). Натомість у дівчат спостерігається менша кількість випадків дисонансної та перерваної взаємодії ($\varphi=1,32$; $p\leq 0,1$). Стосовно афективних форм емпатійної міжособистісної взаємодії, то вони як у хлопців, так і у дівчат зустрічаються однаково часто.

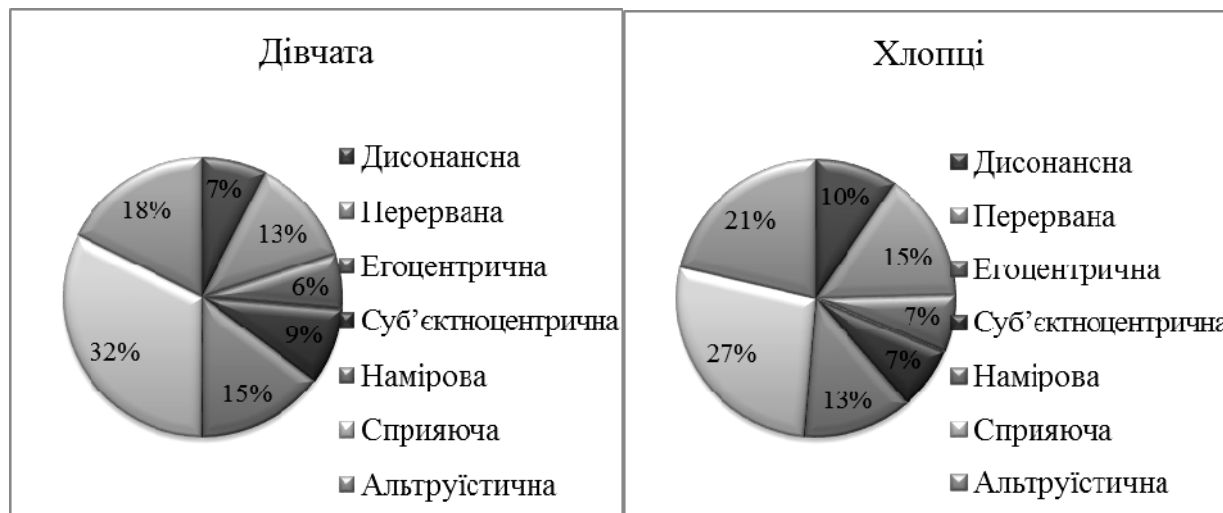

Рис. 2. Гендерні особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці

Аналіз динамічних показників емпатійної міжособистісної взаємодії показав, що при збереженні загальної тенденції у зрілій юності (див. рис. 3) спостерігається незначне зниження кількості альтруїстичних та намірових взаємодій при зростанні сприяючих. Ці зміни мо-

жуть бути пов'язані із розвитком самосвідомості, зокрема набуттям здатності до самопоцінювання. Молоді люди зрілого юнацького віку радше реалізовуватимуть сприяючу взаємодію, якщо це не суперечить їхнім власним інтересам, аніж підуть на альтруїстичні вчинки.

Рис. 3. Динаміка емпатійної міжособистісної взаємодії в юнацькому віці

Дещо суттєвішими є гендерні відмінності у період ранньої юності (див. рис. 4). Зокрема, дівчата на даному віковому етапі значно рідше, порівняно з хлопцями, реалізують дисонансну ($\varphi=1,98$; $p\leq 0,05$), перервану ($\varphi=2,06$; $p\leq 0,05$) та альтруїстичну ($\varphi=2,29$; $p\leq 0,05$) емпатійну взаємодію. Натомість юнаки рідше за дівчат вдаються до намірової ($\varphi=1,84$; $p\leq 0,1$) та сприяючої ($\varphi=2,18$; $p\leq 0,05$) взаємодії. Пов'язуємо такий результат з юнацькою запальністю та максималізмом: якщо юнак ідентифікував ситуацію як емпатогенну і ніяких перешкод для реалізації емпатійної взаємодії не виникло, то він вже діятиме, і не важливо буде це сприяння чи протидія, на шкоду чи не на шкоду власним інтересам. У

юнок же хоча й рідше переривається емпатійний процес, однак вони є більш обачливими, ретельно планують свої дії (нерідко на тому й зупиняючись) і рідше вдаються до альтруїстичної поведінки, віддаючи перевагу компромісним рішенням.

У зрілій юності гендерні відмінності емпатійної міжособистісної взаємодії майже зникають, проте загальні тенденції зберігаються. Натомість варто звернути увагу на їх статеву динаміку. Так, у дівчат зрілого юнацького віку (див. рис. 5) спостерігається незначне зростання кількості перерваних міжособистісних взаємодій ($\varphi=1,78$; $p\leq 0,1$), що може бути пов'язане зі знеціненням інших людей та фіксації на собі та близьких людях.

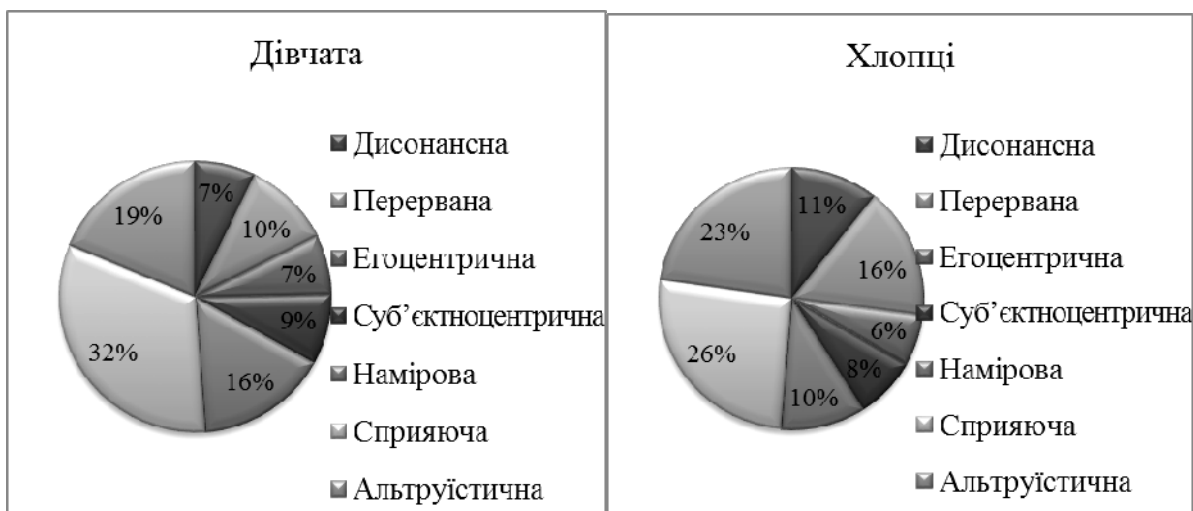

Рис. 4. Гендерні особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в ранньому юнацькому віці

Рис. 5. Гендерні особливості емпатійної міжособистісної взаємодії в зрілому юнацькому віці

У їх же ровесників-юнаків дещо зменшується кількість дисонансних, перерваних та альтруїстичних взаємодій, натомість суттєво зростає кількість намірових ($\phi=2,59$; $p \leq 0,05$). Очевидно, що із набуттям досвіду у зрілій юності хлопці стають більш обачливими і починають більше цінувати власне життя й комфорт порівняно із більш раннім віковим періодом.

Підсумовуючи усе вищесказане, можемо зробити наступні **висновки**:

1. У період зрілої юності юнакам більшою мірою притаманними є дієві форми емпатійності (консонансні або дисонансні), а для дівчат – чуттєві.

2. Важливою особливістю розвитку емпатії у юнацькому віці є інтенсивна (стрибоподібна) динаміка при переході від раннього до зрілої юності у дівчат і помірна (плавна) – у хлопців.

3. Для розвитку емпатійної міжособистісної взаємодії юнацький вік є відносно стабільним: динаміка останньої є помірною, а гендерні відмінності переважно незначними.

4. Найбільш розповсюдженою у юнацькому віці є сприяюча емпатійна міжособистісна взаємодія. Дещо рідше юнацтво вдається до реалізації альтруїстичної. На третьому місці за частотою проявів знаходиться намірова взаємодія, яка у хлопців раннього юнацького віку поступається перерваній. Найменш притаманною для юнацтва є егоцентрична та суб'єктоцентрична взаємодія. Дисонансній взаємодії належить на різних етапах юності від 7 до 11 %.

Оскільки наше дослідження не висчерпує усіх аспектів досліджуваного феномену, то **перспективу** подальших наукових пошуків вбачаємо у вивченні особливостей емпатійної міжособистісної взаємодії й на інших вікових етапах розвитку особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Журавльова Л. П. Психологія емпатії : Монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
2. Журавльова Л. П. Діагностика емпатії та її форм у підлітковому та юнацькому віці / Л. П. Журавльова // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки : збірник. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2010. – Вип. 31(55). – С. 154–161.
3. Коломієць Т. В. Психологічні кореляти емпатійної взаємодії / Т. В. Коломієць // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. – II(13), Iss. 26, 2014. – P. 93–98.

REFERENCES:

1. Zhuravlova L.P. Psihologija empatiji : Monografija [The psychology of empathy] / L.P. Zhuravlova. – Zhitomir : Vid-vo ZhdU im. I. Franka, 2007. – 328 s.
2. Zhuravlova L.P. Diagnostika empatiji ta jiji form u pidlitkovomu ta junac'komu vici [The diagnostics of empathy and that forms at the juvenile age] / L.P. Zhuravlova // Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M.P. Dragomanova. Serija 12 : Psihologichni nauki : sbornik. – K. : Vid-vo NPU im. M.P. Dragomanova, 2010. – Vip. 31(55). – S. 154–161.
3. Kolomiets T. V. Psykholohichni koreliaty empatiinoi vzaiemodii / T. V. Kolomiets // Science and Education a New Dimension: Pedagogy and Psychology. – II(13), Iss. 26, 2014. – P. 93–98.

Стаття надійшла до редколегії 02.11.16

Коломиец Татьяна, канд. психол. наук, ассист.,
Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Житомир

ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЭМПАТИЧЕСКОГО МЕЖЛИЧНОСТНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

В статье рассматривается эмпатическое межличностное взаимодействие как одна из перспективных форм сосуществования личности в диаде "Я – Другой". Представляются результаты эмпирического исследования интегральной эмпатии и эмпатического межличностного взаимодействия в юношеском возрасте. Анализируются возрастные, гендерные и динамические особенности изучаемого феномена.

Ключевые слова: гендерные особенности, эмпатия, эмпатичность, эмпатическое межличностное взаимодействие, ранний юношеский возраст, зрелый юношеский возраст.

Kolomiets Tatiana, PhD, assist.,
Ivan Franko State University of Zhytomyr, Zhytomyr

TYPOLOGICAL PECULIARITIES OF EMPATHIC INTERPERSONAL INTERACTION IN ADOLESCENCE

The article consider the empathic interpersonal interaction as one of perspective form of personality coexistence in dyad "Me-Other". The results of empiric research of integral empathy and empathic interpersonal interaction in adolescence are presented. The age, gender and dynamic peculiarities of researched phenomenon were analysed. It is shown that in the period of late adolescence the effective forms of empathy (consonance and dissonance) are more inherent to young men and for girls – sensual. It is proved that for the development of integral empathy in adolescence in the transition from early to late adolescence the intensive (abrupt) dynamic is typical for the girls and moderate (light) for the boys. It is established that for the development of empathic interpersonal interaction the adolescence is relatively stable: dynamic is moderate and gender differences mainly insignificant. The most widespread in adolescence is promoted empathic interpersonal interaction. Less frequently young people resort to realization of altruistic interaction. The least inherent for the young people is egocentric and subject centric interaction.

Key words: gender peculiarities, empathy, empathic, empathic interpersonal interaction, early adolescence, late adolescence.

УДК: 159.98

Оксана Кузнецова, канд. психол. наук, доц.,
Янна Иванова, асп.,

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского, Одесса

ДИАГНОСТИКА КОМПОНЕНТОВ ПАССИОНАРНОСТИ: ПРЕЗЕНТАЦИЯ МЕТОДИКИ

В статье представлены этапы разработки и результаты апробации психодиагностической методики, предназначенной для изучения компонентов пассионарности. Пассионарность рассматривается как склонность личности к преобразованию действительности (изменению среды), направленному на реализацию функционально устойчивой цели в решении экзистенциальной задачи. Описана структура и компоненты пассионарности. Разработка и апробация психодиагностической методики осуществлена в соответствии с требованиями психометрики, представлены результаты проверки методики на надежность и валидность.

Ключевые слова: пассионарность, структура пассионарности, надежность теста, валидность теста, дискриминативность.

Одной из важных задач психологии является разработка надежных методов и процедур, позволяющих получать достоверные сведения об индивидуально-психических особенностях человека и на этой основе прогнозировать процесс и результат его социализации, а также целенаправленно оказывать психологическую помощь. Необходимость измерения отдельных психологических параметров, описывающих активность личности, ее нацеленность на преобразование окружающего мира, очевидна. К числу таких свойств личности относится пассионарность, что определяет интерес к поиску адекватного психодиагностического инструментария, предназначенного для изучения основных ее характеристик и показателей.

Анализ литературных источников по психодиагностике указывает на недостаточное внимание разработчиков к созданию методик, специально предназначенных для диагностики пассионарности. Поиск такой методики в доступной нам литературе привел к отрицательному результату. Вместе с тем о важности анализа аспектов, касающихся пассионарности, свидетельствует наличие отдельных шкал, косвенно диагностирующих разнообразные ее проявления, в методиках, предназначенных для изучения других свойств. К их числу относятся: Шкала экзистенции (А. Лэнгле, К. Оглер), Тест смысложизненных ориентаций (Д.А. Леонтьев), Тест-опросник самоотношения (В.В. Столин, С.Р. Пантелеев), Методика диагностики самоактуализации личности (А.В. Лазукин, в адаптации Н.Ф. Калиной),

Методика определения интегральных форм коммуникативной агрессивности (В.В. Бойко), 16-факторный личностный опросник (Р. Кеттелл) и др.

Обнаруженный дефицит психодиагностических средств, позволяющих измерять непосредственно показатели пассионарности, определил необходимость разработки новой методики. Началом ее создания стало обоснование теоретического конструкта, отражающего современные взгляды на природу, психологическую сущность и структуру изучаемого феномена. При этом отметим, что сегодня отмечается отсутствие единой точки зрения по данным вопросам и, в целом, недостаточная теоретическая разработка проблемы пассионарности как свойства личности.

Теоретический анализ научной литературы по проблеме пассионарности, контент-анализ сочинений психологов-профессионалов на данную тему позволили рассматривать пассионарность как склонность личности к преобразованию действительности (изменению среды), направленному на реализацию функционально устойчивой цели в решении экзистенциальной задачи [4]. Анализ психологической сущности пассионарности с указанных позиций позволил подойти к вопросу о структуре и компонентном составе данного свойства. В качестве компонентов пассионарности мы выделяем следующие: *эмоциональный* (отражает силу чувств, эмоциональную вовлеченность в процессе изменений, страстное увлечение; переживания, связанные с ощущением своего предназначения, поиском и